

Er zijn talloze mensen, voor wie een groep kinderen, werkend, kijkend, lezend, stoeiend, het meest ontroerende schouwspel is. Grote, geharde mannen, vrouwen en moeders, voor geen kleintje vervaard, staan te wenen, wanneer ze, na het schoolreisje, de kinderen uit de bus zien komen en harde cynische wezens kunnen hun tranen niet bedwingen als ze het publiek zien van een kindervoorstelling. De oorzaken hiervan zullen wel erg veelvuldig en complex zijn, maar zeker lijkt het mij, dat het kleine, het hulpeloze en het ongerepte ontroert, des te meer ontroert als men vergelijkt met later, als men ziet hoe droevig weinig er terecht is gekomen van de dromen der ouderen, om de kinderen gesponnen. En dan, de oudere hoeft het kind niet te wantrouwen, omdat het kind ook geen wantrouwen kent. Eindelijk een wezen dat spontaan, direct en onbelemmerd is.

Hoe het zij, kinderen, vooral in de groep, wekken een belangstelling en een ontroering — behalve bij nurksen — waar Rembrandt of van Gogh, Beethoven of Bach nauwelijks tegenop kunnen.

Ik weet niet welke dichter het heeft gezegd, maar het heeft mij altijd bijzonder getroffen; de uitspraak dat de wereldgeschiedenis gebaseerd is op ongewroken kindertranen. Denk eens aan alles wat mensen elkaar kunnen aandoen, in oorlog, opstand, wreedheid, wanhoop, dronkenschap, misdaad, enz. enz., altijd toch zijn zij er zelf bij, doen zij het zelf. Het kind moet het zien, ondergaan, begrijpt niet en wordt geschokt.

Hoe langer hoe meer komen er organisaties om het kind te steunen, als de omstandigheden dat eisen. Het jeugdwerk in de meest uitgebreide zin slaat de vleugels nog steeds breder uit.

Dat deze ontwikkeling geld vraagt zal u niet als een verrassing klinken.

En u begrijpt ook waarom het cursiefje ditmaal over kinderen gaat. Het Koninkin Juliana Fonds doet tot 28 september een beroep op u. U koopt één of meer loten van f 1.— en u steunt alle jeugdzorg organisaties. Dat u dan ook nog een fantastisch aantal kansen heeft op een prachtige prijs wil ik u er wel bijvertellen, maar dat is natuurlijk een bijzaak. De loten wachten op u, de kinderen wachten op het resultaat van de Actie Bijstand. Stelt u ze niet teleur?

MENS

en Wereld

Les ener tragedie

In het midden van deze maand houdt de Assemblee der Verenigde Naties zich bezig met het rapport over Hongarije, dat op verzoek van een meerderheid der geïnteresseerde leden door vijf van hen is uitgebracht. Men kan in zoverre spreken van een aangelegenheid van politieke tactiek, als inderdaad geen soortgelijk onderzoek is ingesteld naar alle tragedies, welke sinds de schepping van de V.N. redenen te over zouden hebben gegeven, om de verantwoordelijkheid er voor vast te stellen. Doch zo schokkend was hetgeen in oktober en november in Hongarije is geschied, dat het begrijpelijk was, dat het zeer bijzondere aandacht vereiste. Aan de wens van de overgrote meerderheid der Assemblee, dat de Sowjet-Unie haar troepen uit Hongarije zou terugtrekken, heeft Moskou niet voldaan. Het heeft zich juridisch beroepen op het feit, dat het Handvest het recht om zulk een eis te stellen slechts toekent aan de Veiligheidsraad, het uitvoerend orgaan, waar echter het veto-recht van de Sowjet-Unie elke beslissing van deze aard kon vrijdelen. Toen de Assemblee dus zichzelf opwierp (evenals in de Suez-crisis) tot uitvoerend orgaan, vertegenwoordigde zij inderdaad het wereld-geweten. En daarmee was de zaak uit de sfeer van machts-politiek gekomen in die van het recht. Dat zulks niet altijd met andere drama's het geval is, moet men betreuren. Reden te meer om zich te verheugen over de ondubbelzinnige veroordeling van binnenlandse terreur en buitenlandse militaire interventie ten aanzien van een volk, dat zich van een ondraaglijk geworden juk wilde bevrijden.

De door het onderzoek bevestigde feiten zijn bekend genoeg. Een beweging, die hervormingen verlangde (meer zeggenschap van de arbeiders en de boeren, meer vrijheid voor de intellectuelen) en die zich aanvankelijk nog niet richtte tegen het communistisch geheten regiem, groeide uit tot een volksopstand. Indien deze zou zijn geslaagd, zou het resultaat ervan waarschijnlijk een sterk socialistisch getinte democratie zijn geweest, welke in de buitenlandse politiek neutraliteit zou hebben verkozen. Daarmee zou niet zijn gezegd, dat een harmonische ontwikkeling zou zijn gewaarborgd. Het Hongaarse volk heeft weinig echte democratie gekend in zijn historie, en het zou meer vrijheidlievende tradities hebben moeten scheppen, dan dat het daarop zou kunnen voortbouwen. Van vele en tegenstrijdige kanten loerden autoritaire groepen op de kans, zich weer van de staatsmacht meester te maken. Doch het volk heeft intussen veel geleerd en de eerste voorwaarde, om een eigen rechtsorde te verwerven, was zelfbeschikkingsrecht. En dit werd aan de Hongaren onthouden door een terroristische marionetten-regering, welke met hulp van de tanks van een vreemde en koloni-

serende mogendheid het verzet brak. Het meest afstotende daarvan was wellicht nog, dat de onderdrukking geschiedde in naam van het socialisme, dat naar traditie verbonden is met erkenning van nationale vrijheid als een hoogwaardig goed. Het perverteren der waarden moge dan geen monopolie zijn van het zogenaamde communisme, dit heeft woorden en begrippen wel zodanig van hun oorspronkelijke betekenis ontdaan, dat de hypocrisie bijzonder weerzinwekkend werd.

Het humanisme is sinds de Renaissance vooral nauw verbonden met een streven, zedelijke en rechtsnormen ingang te doen vinden in de gemeenschap, ook in de samenleving tussen de volken. Natuurlijk waren de sociale idealen veranderlijk, en was soms het gedrag van humanisten in strijd met dat ideaal. Maar de levens- en wereldbeschouwing is een voortdurende en frisse bron gebleven voor oordelen en daden, die ontzaglijk veel hebben bijgedragen tot het vermenschlijken der maatschappij. De humanistische beweging als zodanig zal geen partij kiezen in de strijd tussen politieke groepen over praktische programma's, tussen belangen-combinaties over de financiële lasten, tussen staten die in materiële conflicten zijn verwickeld. Haar leden kunnen daarover zeer verschillend denken. Doch de beweging zelf kan zich niet onttrekken aan het uitspreken van een oordeel over het gehalte der motieven van politieke daden, of over de toelaatbaarheid der gebruikte middelen. Het imperialistisch motief der Sowjet-Unie, het aanwenden van dictatuur en militair geweld tegenover een moreel gerechtvaardigd streven van de meerderheid van het Hongaarse volk, maakte het tot een humanistische plicht te protesteren. Persoonlijke vrijheid, beperkt door gevoel van sociale verantwoordelijkheid; redelijkheid welke het geweld tot een uiterste minimum tracht terug te brengen; rechtsbewustzijn dat machtsmisbruik en wreedheid veroordeelt... zij zijn begrepen in het humanistische ideaal, dat — wij erkennen het gaarne — in dezen niet exclusief doch in beginsel algemeen-menselijk is. Het dwingt tot stelling-neming in een geval als het onderhavige.

Het opnieuw aan de orde stellen van de Hongaarse tragedie zou evenwel zijn doel missen, indien het aanleiding zou zijn tot een verhoging der spanningen en vermeerdering van de haat. Natuurlijk kan haten gezond zijn: als dit de afkeer van onrecht en kwaad tot uitdrukking brengt. In de afgelopen oorlog kon wel niemand de nazi's liefhebben! Wij kennen echter thans nog vrede, hoe wankel en bedreigd hij ook is, en een wraak-roepende oorlogs-psychose aan te wakkeren zou zeker tot een on-

(Vervolg op pag. 2)

UITGAVE VAN HET HUMANISTISCH VERBOND — 12e JAARGANG NR. 17 — 7 SEPTEMBER 1965
VERSCHIJNT OM DE VEERTIEN DAGEN

KRITISCH ALLERLEI

Op het congres van de International Cremation Federation – dat in Zürich is gehouden en waar ook de Nederlandse Vereniging voor Facultatieve Lijkverbranding en de Vereniging voor Crematie (Arbeiders-Vereniging voor Lijkverbranding) vertegenwoordigd waren – is een resolutie aangenomen, waarin bij de Nederlandse autoriteiten wordt aangedrongen, maatregelen te nemen die crematie van stoffelijke overschotten van buitenlanders mogelijk maken, zonder dat een codicil wordt overlegd. De Federation verzocht de Nederlandse regering dringend als buitenlanders – die voorstanders zijn van crematie – hier overlijden, genoeg te willen nemen met de verklaring van het lidmaatschap van een crematievereniging in het buitenland.

Deze resolutie is een uitvloeisel van de uitvoerige reportage – verschenen op 23 februari in „Het Parool” – waarin werd aangetoond dat men er in Nederland zelfs niet voor schroomde de laatste wens van vreemdelingen, die in ons land sterven, te negeren. Wij wijdden, in ons nummer van 9 maart, aan deze ergerlijke toestand een hoofdartikel waarin wij o.m. zeiden: „De begrafeniswet in haar huidige vorm wordt toegepast met een strengheid en een formalisme, die grove onrechtvaardigheden oproepen voor hen, die zich niet op de meest formele wijze aan de wet hebben gehouden of zich daaraan – door verschillende omstandigheden – niet konden houden”. Wie nu heeft gemeend, dat de voorbeelden die „Het Parool” gaf, of onze vertogen en die van anderen tot een juistere, rechtvaardiger beleid hebben gevoerd vergist zich. Op 13 juli moesten wij weer een andere wijze van discriminatie signaleren, die op voorstanders van crematie wordt toegepast: de wet-

telijk verplichte lijkschouwing vóór de crematie – niet verplicht bij begrafenissen – en de heffing van retributies daarvoor in Tilburg en... Rotterdam. Wij beginnen als Nederlanders op het terrein van de crematie langzaam een internationale slechte naam te krijgen. Dit lijkt ons zeer „verheugend” voor een natie, die eeuwenlang de ere naam van „land der verdraagzaamheid” voor zich opeiste.

Maar... hoe kan het ook anders in een land, waar het mogelijk is dat „men” pleit voor steeds verder-doorgevoerde verzuiling. Wij denken hierbij met schrik aan de ideeën, die prof. dr. F. J. P. van Dooren heeft geuit tijdens een conferentie in Vught, over „Arbeid en levensbeschouwing”. Prof. Van Dooren pleitte voor meer aandacht voor de „menselijke factor” in het bedrijfsleven. Elk bedrijf zal een speciale functionaris moeten aanstellen die zich daarmee bemoeit. Tot zover: akkoord. Maar dan komt het: als het bedrijf is gelegen in een streek, waar een bepaalde levensbeschouwing sterk domineert, dan moeten die „menselijke-factor-functionarissen”, de bedrijfspsycholoog, de bedrijfspedagoog en de bedrijfsarts enz. aanhangers zijn van dezelfde levensbeschouwing als de „dominerende”.

De „Friese Koerier” wijdt aan prof. Van Doorens opvattingen een hoofdartikel waarin het blad constateert, dat we voor een nieuwe ontwikkeling staan in ons economische leven: „het bedrijf op levensbeschouwelijke grondslag” dreigt zijn intrede te doen. De F.K. vreest, dat prof. Van Doorens opvattingen de weg zullen openen voor rooms-katholieke, gereformeerde, midden-orthodoxe, vrijzinnige en humanistische fabrieken. „Voor de volksgemeen-

schap betekent dit het langzaam invriezen der levensbeschouwelijke eilanden, waarin onze Nederlandse archipel is verdeeld. Geen protestanten naar het zuiden, geen rooms-katholieken naar het noorden, geen kerkelijke mensen naar als onkerkelijk bekend staande streken, geen vrijdenkers in een fabriek, onderhoudend art. 31 K.O.”. Wij kunnen ons indenken, dat de „Friese Koerier” dergelijke angstvizioenen krijgt, en wij zijn er niet vrij van. Maar dat het blad ook humanisten „opdeelt” in deze zuilenorganisaties bewijst, dat het nog weinig heeft begrepen van het volkomen open geestelijke karakter, dat juist de humanistische organisaties kenmerkt. Dat wij ons aansluiten bij zijn protest tegen prof. Van Doorens „verzuilde” meningen moet de Koerier tot nadenken stemmen.

Milovan Djilas' nieuwste boek „De nieuwe klasse” – uit een Joego-Slavische gevangenis naar de V.S. gesmokkeld en daar gepubliceerd – brandmerkt het communisme als „een monsterachtig bedrog en een tyrannie”. Djilas schrijft: „De communistische staat corrupteert zichzelf, de ware communist is een mensel van een fanaticus en een ongeremde machthebber, bij de communisten is de dorst naar macht onverzadigbaar”. „De nieuwe klasse – door het communisme in het leven geroepen – is er een van oligarchen, die waden in het bloed van alle aanhangers van de communistische idee en die zich voeden met de slavenarbeid van de verraden massa's, die hen volgen”.

Welk een ontzaglijke menselijke tragedie tekent „De nieuwe klasse”, vooral de tragedie van één man: Djilas zelf, die vele jaren hartstochtelijk aanhanger was van het communistisch regeersysteem, totdat hij er de fouten van zag en zich er tegen keerde. Dat hij alleen het communisme zijn keiharde verwijten naar het hoofd slingert is niet helemaal rechtvaardig: wat hij signaleert als onmenselijkheden binnen communistisch-geregeerde landen zijn de afschuwelijke gevolgen van elke dictatuur. Hij gelooft toch niet, dat het nationaal-socialisme, het

fascisme, het francoïsme of andere van dergelijke ismen minder fouten aankleven? Zijn boek kan voor ons slechts één les bevatten: dat alléén de democratie – hoeveel onvolkomenheden haar soms ook kenmerken – garant is voor de vrije geestelijke ontplooiing van de mens. Het is niet toevallig, dat humanisten overtuigde democraten zijn...

Wij, Nederlanders, mogen toch wel een beetje trots en... voorzichtig zijn. Een uitvoerige enquête in het Engelse blad „The Economist” toont namelijk aan, dat Nederland een der meest matige landen ter wereld is. Matig ten aanzien van verscheidene slechte „gewoonten”: overmatig drinken, overmatig gebruik van verdovende middelen, moord en zelfmoord, buitenhuwelijkse geboorten en echtscheidingen. Alleen schaaft het zich onder de landen, die veel overmatige rokers opleveren. In de rij der landen, die „The Economist” beschouwde – uiteraard alleen „westerse” landen, omdat het niet door het IJzeren Gordijn kon gluren – komt Nederland t.a.v. verdovende middelen niet eens voor. Bij de zelfmoorden neemt het de op één na laatste plaats in, en het staat helemaal onderaan op de statistiek der moorden.

De getallen, die „The Economist” noemt, kàn voor sarcastische lieden weer aanleiding zijn om te schimpen op de „halfheid” van ons volk, op het „gebrek aan levensdrift” en wat voor schoons meer er daarover te debiteren valt. Wij prijzen ons nog altijd gelukkig te leven in een land, welks bevolking niet snel tot excessen vervalt. Als het zover wel zou komen zouden die sarcasten het eerste moord en brand schreeuwen. En dan pas zouden zij terug verlangen naar die halfzachtheid – of wat er voor door moet gaan – waarop zij nu kankeren. Trouwens: is gematigdheid in levenswijze hetzelfde als halfzachtheid, zoals ons menigkeer wordt gesuggereerd? Wij weigeren het te geloven. Laat ons deze „halfzachtheid”, dit (misschien onbewuste) streven naar „het juiste midden” met kracht behoeden. Helemaal veilig is het niet.

(Vervolg van pag. 1)

voorstelbare uitbarsting leiden, welke niet alleen aan het Hongaarse, maar aan tientallen volken de kans op vrijheid en welvaart zou ontnemen. Niemand kan de afgrond schetsen, waarin de mensheid zou worden geworpen door een oorlog in het „atomische” tijdvak. Moge bespreking van het Hongaarse treurspel dan ook vooral ten doel hebben, voorwaarden te bevorderen die herhaling ervan (waar ter wereld ook) kunnen voorkomen. De druk der openbare mening is als psychische factor een politieke macht. In Oost-Europa is gebleken, dat ook dictators daarmee rekening moeten houden. Het Russische volk zelf is minder passief dan voorheen jegens het regiem. Contacten tussen de mensen van alle naties zijn heilzaam,

indien zij berusten op de wens, onbelemmerde uitwisseling van gedachten en meer menselijke sociale verhoudingen te bevorderen. Het verlenen van steun aan het Oosteuropese vrijheidsstreven kan het beste geschieden door te voorkomen, dat westelijke waakzaamheid wordt verward met haat jegens het misleide Russische volk. Want het is onhistorisch fatalistisch te verwachten, dat dit immer zal berusten in het huidige systeem. De enorme veranderingen in de niet-communistische wereld, waar onophoudelijk nieuwe naties haar onafhankelijkheid verkrijgen (nu pas weer de federatie van Malakka) kan de verhoudingen in de Sowjet-wereld niet onberoerd laten. En de hoop op haar democratisering is afhankelijk van het redden van de vrede.

C.

EIND VAN DE ZOMER

De zee draagt haar stem naar het huis,
de schalen van de kamers lopen vol;
er is geen zomer meer, de huid der aarde
wordt zilver in de grote najaarswind;
de muren, met het donkere getal
der boeken, zien mij aan als mensenogen;
en ik sta op, bewegend in het licht
dat zich heeft uitgespaard voor dit moment
van wederzien, dit huiselijk geluk
in een tot nacht vervagend universum.

Maurits Mok: Uit „Stormen en Stilten”, uitgave G. J. Thieme, Nijmegen 1956.

Verstaan wij elkander?

Heb ik een antwoord op deze vraag gekregen, toen ik (voor de tweede keer) deelnam aan een Barchem-week in het Woodbrookershuis aan de voet van de Kaleberg, waar katholieken, protestanten en humanisten bijeen waren, om met elkaar te spreken over zaken, waarbij hun levensovertuiging ten nauwste betrokken is? In 1956 was het begonnen. Barchem is sinds lang de plaats geweest, waar verschillend georiënteerde mensen voor zulke gesprekken heen gingen, kerkelijken zowel als buitenkerkelijken, zij het dan niet in alle mogelijke schakeringen. Dit was echter iets nieuws daar; een katholiek, een protestant en een humanist waren gevraagd te getuigen van hun levensvisie, terwijl daarna telkens een andere spreker van dezelfde groep het thema verdraagzaamheid aansneed. (De sprekers uit het H.W. waren Treurniet en ondergetekende.) Het gezelschap der deelnemers bestond uit een zeer kleine groep katholieken, een wat minder kleine groep humanisten en tamelijk veel protestanten van uiteenlopende geestelijke ligging. Levendige discussies, waaraan verscheidene aanwezigen deelnamen, toonden, dat de oproep der organisatoren weerklank gevonden had. De wens tot voortzetting, die aan het eind van de week werd geuit, bevestigde deze indruk. Dat dit niet een voorbijgaande opwelling was bleek in april 1957, toen na het bekendmaken van het programma voor de vervolgonthoening in korte tijd een groot aantal deelnemers van het vorig jaar zich opgaven. Daarbij voegden zich vele nieuwe, zodat er van beide categorieën verscheidene moesten worden teleurgesteld.

De tweede week ligt achter mij, de indrukken zijn nog vers. Weer zes sprekers (drie maal twee), de leiding nu niet een- maar driehoofdig om ook zo de bedoeling van dit samenzijn te demonstreren, het onderwerp: de mens van nu en zijn problemen. Gabriël Smit en Hella Haasse deden ons die mens zien door de moderne literatuur, Ds. C. Aalders, meer bespiegelend, schetste enige van zijn wezenlijke kenmerken, Prof. Banning benaderde hem als socioloog via de snel veranderende maatschappij en stelde de vraag: Wat kunnen de katholieken, de protestanten en de humanisten bijdragen tot de oplossing van de gerezen problemen, een vraag, die het begin van een partieel antwoord vond in de lezingen van twee mensen uit de praktijk: Mej. Mr. van der Ing van uit het katholieke jeugdwerk en Treurniet, die de algemene problematiek van helpen in de moderne samenleving behandelde.

Deze vluchtige opsomming doet uiteraard noch de sprekers, noch de velen, die in de discussies hun bijdrage gaven, recht. Zij beoogt slechts een ruwe afbakening te geven van het terrein, dat wij betraden, opdat men weet, waarover het gaat, als ik nu probeer mijn oordeel over de waarde en het nut van deze onderneming neer te schrijven, wetende dat ik de mening van vele deelnemers inzonderheid die van mijn naaste geestverwanten vertolk.

Vooraf dit: de atmosfeer van Barchem is bij uitstek geschikt om elkaar nader te komen en bij het voortschrijden der besprekingen vast te houden aan de opzet, dat men spreekt (en luistert) niet om elkaar te overtuigen, wel om elkander te leren begrijpen. De voorzitter der Barchem-beweging, de centrale figuur in de leiding, dit behoort hieraan toegevoegd te worden, verstaat de kunst om ontsporingen te voorkomen, ook die, welke het minst opvallen en misschien dus het meeste kwaad kunnen. Ik denk aan misplaatste vriendelijkheid, die tot uiting komt in een te irenische houding, welke tengevolge kan hebben, dat men in het over en weer praten aan de oppervlakte blijft of verzandt in puur theoretische beschouwingen,

die tot niets dan een welwillende verdraagzaamheid verplichten.

Dat het zó niet moet, is duidelijk, maar hoe dan wel? Met algemeenheden als „elkander leren begrijpen” komt men niet veel verder. In deze weken ben ik en zijn vele anderen wel verder gekomen. Het is n.l. gebleken, dat de gesprekken het vruchtbaarst waren, als de deelnemers van een eerlijke belangstelling in de levensvisie van de ander (dikwijls ver van de hunne afliggend) vervuld waren. Dit uitte zich dan in een luisteren, waarin elke gedachte aan onmiddellijke confrontatie van het gebodene met de eigen opvattingen, aan het dadelijk aanleggen van de eigen maatstaven, verre bleef. Ik zeg opzettelijk: verre bleef, dat is n.l. iets anders dan onderdrukt werd, een te gekunstelde en daardoor niet doeltreffende wijze van doen. Het ging er immers om te begrijpen, hoe het er bij die ander van binnen uitziet. Dat kwam ook tot uiting in een bepaald soort vragen. Niet de socratische (ironische) vragen, die dienen om in het naar *ons* inzien verwarde denken van de ander op *onze* wijze helderheid te brengen, maar vragen, die, als zij op dezelfde open en eerlijke wijze, als zij gesteld zijn, beantwoord worden, de gelegenheid scheppen zich zo veel mogelijk in de geestelijke situatie van de ander te verplaatsen. Men gevoelt dan geen behoefte de eigen inzichten daar tegenover te stellen. Die krijgen hun beurt wel. Een goede verstaander heeft hun geluid reeds in de gestelde vragen vernomen, en op een gegeven ogenblik wordt de betrokkene zelf op overeenkomstige wijze uitgenodigd de vragen van de ander te beantwoorden. Dan krijgt het eigene zijn kans, een heel wat betere dan in welk twistgesprek ook.

Lukt dit? Ik kan op grond van deze en enkele soortgelijke ervaringen zeggen: „Ja”. In Barchem is het enige keren gebeurd, dat men openhartig kwam te praten over de tekorten in de eigen groep, over wat daar anders zou moeten zijn, over eigen twijfel en onzekerheden, dat men zich dus bloot gaf, zoals dat heet in de taal van hen, die in de mogelijkheid van zulke gedachtenwisselingen niet geloven kunnen. Een onmiskenbaar teken, dat men op de goede weg was. De anderen maakten daar geen misbruik, ook geen gebruik van. Misschien waren er onder hen, die in zichzelf zeiden: „O, bij jullie ook?” Hoe geheel anders gaat het toe, als men in discussies steeds óf in de aanval, óf in de verdediging is. Dan wordt de vuile was slechts „en familie” behandeld of in het geheel niet.

En ander goed teken. Tegen het eind van de week kwamen van meer dan een kant de bezwaren naar voren, dat de gereformeerden, de wasechte Calvinisten dus, niet vertegenwoordigd waren en, van niet-katholieke zijde, dat er geen katholiek theoloog ter ondersteuning en ter vervollediging van de katholieke bijdrage tot het gesprek aanwezig was en dat bovendien het aantal katholieken nog te klein was. Men was blijklaar van mening, dat gedachtenwisselingen als deze in waarde toenemen, naarmate de verscheidenheid van levensinzicht groter en de verdeling der deelnemers over de verschillende mogelijkheden gelijkmatiger is.

Heeft dit zin? Het betreft hier immers een kleine en door hun gemeenschappelijke bereidwilligheid tot eerlijk spreken en luisteren al van te voren geselecteerde groep mensen. Inderdaad, men doet goed geen overdreven verwachtingen te koesteren van het onmiddellijke resultaat. En toch, als een katholiek, die voor het eerst hier aanwezig was na afloop van de week zegt: „ik had dit niet voor mogelijk gehouden, zeventig vogels van zo diverse pluimage en ik met slechts weinige geloofsgenoten daar-

Dankwoord van v. d. Berkhof

Elf jaar lang administrateur te zijn van het Humanistisch Verbond is een zware taak. Maar onnoemelijk veel zwaarder was het om bij mijn afscheid de vele blijken van vriendschap en sympathie in ontvangst te moeten nemen. De woorden van afscheid op het congres, in het hoofdbestuur, in het dagelijks bestuur, in het bestuur van de gemeenschap Utrecht, in de commissie Praktisch Humanisme, op het Centraal Bureau, verzeld van prachtige geschenken, hebben mij diep geroerd. Het geschenk van de gemeenschappen (als ik wel ben ingelicht stamt het initiatief hiertoe uit mijn nieuwe stad van inwoning) is nuttig en mooi: een leeslamp, bij het licht waarvan mijn vrouw en ik over de verdere groei en bloei van het Humanistisch Verbond hopen te lezen.

Voor dit alles mijn onuitsprekelijke dank!

Het is mij onmogelijk allen, die deze tijd van afscheid door hun woorden, door hun handdruk, door hun brieven, tot een uiterst moeilijke, maar onvergetelijke periode van mijn leven hebben gemaakt, persoonlijk te bedanken. Eén uitzondering moge ik daarop maken: Jaap van Praag wil ik hier bedanken voor het vertrouwen, dat hij in mij gesteld heeft en voor de prettige samenwerking, die ik met hem mocht hebben van lang vóór de oprichting van het Verbond tot aan mijn vertrek. Ik heb hem leren kennen als een werker, die niets te veel is om een verheven ideaal langs nuchtere, zakelijke lijnen, bezield door een diepe overtuiging, tot werkelijkheid te brengen.

Het zal vreemd zijn niet meer met hem te werken.
F. van den Berkhof
Amsterdam, augustus 1957.

onder en dan zulke openhartige en opbouwende gesprekken over zaken van wezenlijk belang” en als een andere katholiek zich inspant om er achter te komen wat voor een mens een humanist nu wel is „de karikaturale voorstelling uit sommige kranten en andere publikaties was kennelijk onjuist”, dan – ik laat het bij deze twee voorbeelden, er zijn er meer te geven – betekent dit, dat van deze groepen deelnemers een invloed ten goede zal uitgaan, aanvankelijk vrijwel onmerkbaar, op den duur echter zichtbaar wordend.

De persoonlijke winst van deze ontmoetingen is voor ieder van ons te groot dan dat wij na een poosje weer zouden vervallen in de gebruikelijke, gemakkelijke wijze van veroordelen van „de anderen”, dan dat wij weer op de oude manier zouden voortgaan de vijand te zoeken daarbuiten, buiten onszelf, buiten onze groep. Wij hebben ondervonden, hoe openstaan voor de ander (ik neem aan dat de precieze betekenis van deze kreet hierboven voldoende duidelijk geworden is) verrijking van het eigen inzicht meebrengt, ook, dat het gebruikelijke advies: „Geef je niet bloot, stel je te weer tegen de bedreigingen, die van de anderen uitgaan” als enig middel tot het doel: een samenleving, waarin de scheidsmuren geslecht zijn en waarvan de geestelijke vrijheid de onaantastbare grondslag geworden is, ondeugdelijk is, dat er andere, doelmatiger middelen zijn.

Tot slot beantwoord ik de vraag uit het opschrift: „Wij kunnen het leren en het is dringend nodig, dat wij het leren”.

D. H. PRINS.

Positie van intellectuelen

Kort geleden zijn de resultaten verschenen van een onderzoek waaraan – voor zover ons bekend – in de dagbladpers betrekkelijk weinig aandacht is besteed. Wij doelen op het statistisch onderzoek, dat ten doel had gegevens te verkrijgen over de maatschappelijke positie van intellectuelen. Het is in 1955 ingesteld, in de vorm van een enquête, door het bestuur van de Federatie van Organisaties van Intellectuele Beroepen (FOIB). Er hebben 8777 mensen aan deelgenomen: notarissen, hogere ambtenaren, directeuren van grote bedrijven, ingenieurs, leraren, artsen, chemici, accountants, officieren en vele anderen uit beroepen, die een intellectuele scholing vergen of veronderstellen. Het rapport is samengesteld door dr. J. G. M. Delfgaauw en de heer A. I. V. Massizo.

Wat in het rapport vooral onze aandacht heeft getrokken zijn de cijfers over de buitenkerkelijkheid onder deze zeer gevarieerde groepen mensen. Meen niet, dat alleen „neutrale” organisaties aan de enquête hebben meegewerkt; was dat wel het geval geweest dan zou dit een volkomen vertekend beeld hebben opgeleverd van het geestelijke leven onder intellectuele werkers. Aan het onderzoek verleenden ook uitgesproken rooms-katholieke en protestants-christelijke verenigingen hun medewerking, zodat het een vrij zuiver inzicht schenkt in de gemiddelde positie van de „gemiddelde” Nederlandse intellectueel.

Het is dan merkwaardig te constateren, dat volgens de gegevens die resulteren uit deze enquête 34,4 procent der mannelijke en 35,6 procent der vrouwelijke beoefenaars van intellectuele beroepen buitenkerkelijk zouden

zijn. Ter vergelijking vermelden Delfgaauw en Massizo, dat bij de volkstelling van 1947 voor academici als percentages buitenkerkelijken werden gevonden respectievelijk 29,1 en 33,2.

De oppervlakkige beschouwer van bovenstaande cijfers is wellicht geneigd te zeggen, dat „toch maar duidelijk blijkt dat in acht jaar tijd ongeveer de buitenkerkelijkheid onder intellectuelen met enkele procenten is toegenomen”. Laat ons echter voorzichtig zijn met de conclusies omdat a. die in 1955 geënquêteerden lang niet alleen academici waren – van de 8777 deelnemers hadden 6045 een universitaire opleiding genoten – en b. een volkstelling veel grotere groepen mensen bereikt dan deze beperkte enquête onder in zekere zin geselecteerde groepen intellectuele werkers. Geselecteerd, omdat allen die hun formulieren ingevuld terugzonden, leden zijn van organisaties van intellectuele werkers. „Ongeorganiseerden” waren dus bij voorbaat uitgeschakeld.

Toch geven de uitkomsten der enquête leezame aanwijzingen. Gerechvaardigd schijnt de conclusie dat – in tegenspraak met soms gehoorde beweringen uit godsdienstige kring – de onkerkelijkheid onder intellectuelen zeker niet geringer is geworden gedurende de laatste jaren.

Opmerkelijk is ook in de uitkomst van de niet-universitair geschoolde vaders der nu geënquêteerde academici drie procent handarbeider was. Bij de leeftijdsgroep der geënquêteerden beneden 25 jaar echter was dit percentage tien. „Men krijgt de indruk, dat de verticale mobiliteit van het werkersmilieu

naar dat van academici kort vóór de oorlog plotseling veel is versterkt en ná de oorlog een opvallende groei te zien geeft,” zeggen Delfgaauw en Massizo. Met andere woorden: dat er nog – in wat men noemt „werkers” de grote sprong naar de universiteit maken. Het maakt ons inziens tevens duidelijk, dat er nog – in wat men noemt „werkersmilieu” – een belangrijke intellectuele reserve schuilt, welke zich moeizaam demonstreert door gebrek aan intellectuele traditie en... geldmiddelen.

Eén illusie – zachtjes gekoesterd nog in vele kringen – vernietigt het rapport vrijwel genadeloos: namelijk dat de „gemiddelde intellectueel” het in verhouding tot zijn kennis ook financieel „goed” zou hebben. Daarbij moet men in rekening brengen, dat het overgrote deel der intellectuelen pas laat in het arbeidsproces komen – welke werkkring het ook is – en dat zij of hun ouders zich vele jaren lang dikwijls grote financiële offers hebben getroost om de studie te kunnen bekostigen. Nu dan de cijfers: veertien van de 8777 geënquêteerden – rond 0,17 procent! – verdienden f 100.000,- of meer per jaar. Zij zijn zeer eenzame uitzonderingen op de grote regel, want 768 – 8,7 procent, verhoudingsgewijs verreweg de grootste groep – bleken een jaarinkomen te hebben dat lag tussen de f 10.000,- en f 11.000,-. Deze getallen zijn uiteraard nu ietwat verouderd, dus nopen zij niet tot klare conclusies. Zij moeten echter wel voeren tot de mening, dat in het algemeen intellectuele arbeid niet overmatig wordt beloond. Wij laten hierbij buiten beschouwing, dat vooral bij de groepen juristen, economen, wis- en natuurkundigen en technische ingenieurs het particuliere bedrijfsleven beter betaalt dan de overheid. Maar dat ontloopt elkaar geen tienduizenden gulden per jaar. J. v. S.

Hij had toch ten dele gelijk

Het gezelschap was gemengd samengesteld. Een aantal buitenkerkelijken, enige protestanten en een katholiek. Heel gewone mensen, die het goed met elkaar konden vinden. Mij kenden ze als humanistisch geestelijk raadsman. Al spoedig waren we in een diepgaand gesprek gewikkeld. Over goed en kwaad en over al die moeilijke vragen die daarmee samenhangen. Ieder was het erover eens dat we allemaal onderscheid maakten tussen goed en kwaad. „Eigenlijk eigenaardig,” zei ik, om het probleem verder uit te diepen. „Eigenlijk eigenaardig, dat we allemaal onderscheid maken tussen goed en kwaad. Waardoor weten we nou of iets goed of kwaad is? Waarmee beoordelen we dat?”

„Met je verstand,” zei er een. „Is dat zo?” vroeg ik de kring rond. „Zijn we 't daar mee eens?”

Er was instemming... en aarzeling. In de aarzeling alleen nog maar een vermoeden, dat 't toch niet enkel het verstand is, waarmee we over goed en kwaad oordelen. Maar men kwam er toch nog niet uit.

Opdat de groep zich verder rekenschap van de vraag zou geven, poneerde ik: „Wat dacht u? Zouden mensen met een goed verstand nu ook bij voorbaat goede mensen zijn? Denk eens aan Hitler en Göbbels. Het lijkt mij toch dat ze voor de drommel niet dom waren. De propagandamethoden van Göbbels bij voorbeeld waren toch geraffineerd uitgedacht. Toch wel producten van een scherp verstand...”

Er werd zichtbaar nagedacht en Hitler en Göbbels verdwenen – voor de tweede maal – van 't toneel. Toen kwam er een van de gespreksdeelnemers zeer stellig uit de hoek: „nee, 't is mijn geweten dat mij zegt of ik goed of kwaad doe. M'n verstand spreekt er wel een

ONTMOETINGEN OVER HUMANISME (VII)

woordje bij mee. Maar als ik iets voor mijn geweten verantwoord kan, dan is het goed.” „'t Was of 't oplichtte in de groep. Ja, dat was het. Daar waren ze het mee eens. Of iets goed of kwaad is, dat zegt je je geweten.

Alleen onze rooms-katholieke vriend aarzelde nu. Met zijn voorhoofd in de denkpluoi nam hij 't woord en zei: „Ja, 't was misschien wel zo, maar... Hij zou het toch nog anders willen zeggen: 't Is het geloof, dat je ervan weerhoudt om slechte dingen te doen. Zonder dat het geloof er achter staat, is het geweten niets waard, want dan zou je het toch niet opvolgen. Ja, niet dat hij dat altijd dééd, maar hij probeerde het dan toch.”

En, om z'n woorden kracht bij te zetten, vervolgde hij: „Als ik mijn geloof niet had, dan zou ik bij voorbeeld met een gerust geweten stelen. Zou wel makkelijk zijn!” En hij maakte er een graaibeweging bij. „Ja, wat zou mij er dan van weerhouden? Terminste als ik wist dat de politie er niet achter kon komen,” voegde hij er met een grijnslach aan toe.

Toen hij de kring rondkeek, vond hij twijfel op de gezichten der anderen. Ernstiger nu weer, en als om ons en zichzelf te overtuigen, vatte hij z'n mening nog eens samen: „Nee, zonder geloof kun je eigenlijk doen en laten wat je wilt. Zonder geloof bestaat er eigenlijk geen geweten. Dat geweten komt uit het geloof voort.”

Hij bedoelde beslist niet een ander te kwetsen. Hij was door 't gesprek aan het denken geraakt en gaf alleen de gedachten die bij hem waren opgekomen weer. En tijdens z'n spreken raakte hij zelf meer overtuigd. Hij overzag eenvoudig de consequenties nog niet van wat hij zei.

Om hem die te laten zien stelde ik een vrij scherp geformuleerde vraag: „U weet, dat ik niet godsdienstig ben. En zo zijn er nog meer onder ons. Vindt u ons dan geweten-loos?”

„Nee, dat heb ik niet bedoeld,” zei hij direct. En nadenkend, voegde hij er zelf aan toe: „Maar u hebt gelijk. Dat heb ik eigenlijk wel gezegd. Maar hoe zit dat dan toch? Want op de een of andere manier méénde ik toch ook weer wat ik zei.”

Hij voelde het. Hij had niet helemaal, maar toch wel ten dele gelijk.

Daar hebben we nog een hele tijd in de groep over gepraat. En we zijn wel tot verheldering gekomen. Dat geweten, dat onderscheidingsvermogen tussen goed en kwaad, hebben we allemaal, godsdienstig of niet. Daar is geen twijfel aan blijven bestaan. Maar om aan die „stem van het geweten” te voldoen, dat is een andere zaak en daar zat 'm de kneep. (Tenminste, één van de knepen, maar je moet niet alles in één gesprek tot klaarheid willen brengen.) Dat kost dikwijls moeite en strijd. En de kracht daartoe ontnemen we aan onze diepste levensovertuiging. Onze katholieke vriend aan zijn geloof. Dat had hij aangevoeld en geprobeerd te zeggen. De protestanten aan hún geloof. De humanisten aan hún overtuiging omtrent plaats en taak van de mens in het universele verband. Die geloofs- of die levensovertuiging doet er dus wel degelijk veel toe. Hoe sterker die is, des te gemakkelijker zullen we aan de eisen van het geweten voldoen. Hoe sterker die geloofs- of die levensovertuiging is, hoe vastter we in 't algemeen in 't leven zullen staan.

Onze katholieke vriend had toch wel ten dele gelijk. C. H. SCHONK

Zomerschool van „Socrates”, ideale vakantiebesteding

Het was voor mij de eerste keer, dat ik een zomerschool van de brave Socrates bijwoonde. Ik zat daar als B-man. Ik bedoel hiermee, dat ik, als bewonderaar van de exacte wetenschappen, belandde in een cursus, die uitsluitend zou gaan over dingen, die we tot de A-kant rekenen op de scholen, zoals geschiedenis, sociologie, psychologie en pedagogiek. Nu moet ik de lezers wel even waarschuwen voor overrijde besluiten. U kent de radio-humor, waarbij men Miep Olff-van Boven een voetbalwedstrijd laat verslaan en Aad van Leeuwen linteriepatronen laat beoordelen.

Dit is niet de opzet bij dit verslag van A-zaken door een B-man. Al stond ik toch wel gek te kijken.

Ik kreeg de eerste schok, toen de eerste referent, Dr. Vijlbrief, begon met de woorden: „Men mag best andere meningen hebben, die berusten op eigen opvatting en levensbeschouwing.” Deze vlotte spreker (die vind je meer bij de A-mensen) had zijn stof overzichtelijk geordend in twintig stellingen, die we niet onder de ogen kregen, maar die verwerkt waren in zijn rede. Graag had ik die stellingen vóór me gehad. Geen A-man, die dat in zijn hoofd zou halen. Stel je voor: „Ik maak bezwaar tegen regel vier en daarvan het vijfde woord.” Véél te exact. Ik heb er wel een balletje over opgegooid, en verwierf een klein succesje. Bij een volgende zomerschool is men principieel niet tegen deze overzichtelijke wijze van werken, maar zal zich dan beroepen op de bestedingsbeperking.

Dinsdags kwamen al heel wat kwesties aan de orde, die ieder interesseren moeten. Ik noem er enkele: Kinderen in een huwelijk; scheiding; gelijkheid van man en vrouw...

Als u, lezer, ooit programma's maakt voor een zomerschool, heb dan wat meer compassie met de scholieren dan onze organisatoren. De onverstoorebare leider d'Angremont vertelde op de „bonte avond” in een geestig speechje hoe hij in de loop van de week was aangesproken; dat was bijvoorbeeld met tiran, slavendrijver en zelfs met beul! Dat er niet meer van die namen waren, kwam alleen door het feit, dat de cursisten gewoon niet de tijd kregen hun strenge vriend meer woorden toe te voegen.

Bij de opzet had men meer gedacht aan een goede belichting van de stof dan aan de cursisten, die al die stof moesten verwerken. Wat zijn we aangepakt! Ga niet naar een zomerschool, als u niet volkomen fit bent. Neem geen wandelschoenen en geen kampbroek mee, maar een schrijfmouw en veel papier. Tenminste, als d'Angremont aan het hoofd staat. Het allergekste was nog, dat iedereen het naar zijn zin had, behalve misschien de inleiders, die door de meer genoemde beul op het schavot werden gesleept.

Die goede behandeling van de stof had men trachten te bereiken door elk onderwerp van twee zijden te belichten. Men koos als referent een man, die zijn sporen al verdiend had en als co-referent een jonge man. Vrouwen schijnen in de vakantietijd niet te refereren en ook niet te co-refereren.

Co-referent van dr. Vijlbrief was vriend Derksen. Van hem mag ik niet te veel kwaad zeggen, want hij is ook een B-man. Maar hij was nog veelzender dan de anderen. Wat denkt u van de verteerbaarheid in de derde stonde van de morgenzitting van zinnen als: De voornaamste oorzaken van huwelijksontbinding zijn economische en restrictieve omstandigheden, waarbij ego-frustratieve oorzaken? U zult begrijpen, dat we na deze orgie van geestelijk voedsel als wolven op de lunch aanvielen. En... een maaltijd in de school voor wijsbegeerte is aangepast aan mensen met spijsbegeerte.

's Middags vrij? Welneen. Discussiëren. Op de siësta-tijd! En geen enkele saboteur! O, wat werd er gediscussieerd! De groep, waartoe ik het voorrecht had te behoren, discussieerde zo zwaar, dat we allerlei dingen hadden opgeschreven, behalve vragen aan de referenten. Maar we kregen geen straf. Hoe humaan!!

De scholen kwamen er in alle discussies slecht af. Men verwacht zo veel van de school. Als schoolman is me dit in deze week angstig duidelijk geworden. Treurniet zei: „In de school staat de man van gisteren, hij voedt heden de mens van mor-

gen op.” Zo gesteld, moet het ook wel mis lopen als de maatschappij te snel verandert.

Om de verveling te verdrijven, kregen we donderdag drie inleiders. Nu, verveld hebben we ons inderdaad niet. Want al is er een overladen programma, als de referenten hun stof smakelijk opdienen en bezield blijken door een nog niet precies gedefinieerde (want daar was deze school voor) humanistische geest, die bij de hoorders aanslaat en ze bewust doet worden van het gemeenschappelijke dat hen bindt, dan is het bijwonen van een zomerschool een van de beste vormen van vrijetijdsbesteding. Dit was ook een van de onderwerpen: Vrije tijd. En we hebben gediscussieerd over vrije tijd besteden en vrije tijd beleven. Ook over de nozem. En niet van buiten af, maar onder leiding van de inleiders van binnen uit. Niet ons gesteld als brave burger tegenover de wanhopige jeugd in gezagscrisis, maar in hen trachten te onderkennen, wat in onszelf leeft of misschien heeft proberen te leven, maar niet *ontplooid* is. Daar hadden we een werkelijk stukje humanistische levensbeschouwing.

De laatste dag hadden we het wat drukker dan de vorige... maar vrijwillig! Enkele deelnemers hadden door het opsparen van hun tekorten een auto weten te verwerven en stelden die - hulde aan hun gemeenschapzin! - ter beschikking van mensen met minder tekorten om de merkwaardige nieuwbouw van Amersfoort, die door de heer Rooimans was toegelicht, ter plaatste te bekijken. Vriend Ruijtenberg fungeerde als zeer deskundige gids. Druk of niet... ieder wilde mee. En wat was het weer gezellig.

Er gebeurde nog meer die dag. We stortten ons in een bonte avond. Hebt u al eens een bonte avond bijgewoond, waaraan twee professoren meewerkten? De een gaf een gedegen overzicht van de moderne dichtkunst („niet luchtig, maar kluchtig”) de ander bracht een paar ledematen van Maria

Van 5 tot 10 augustus 1957 heeft de stichting Socrates haar zomerschool gehouden. Het programma luidde (in hoofdzaak):

6 aug. Humanisme in verband met Liefde en Huwelijk (Vijlbrief, Derksen);

7 aug. Humanisme in verband met Werk (Hijmans, Nordlohne);

8 aug. Humanisme in verband met Vrije tijd (Wielek van Opijnen);

9 aug. Humanisme in verband met de Samenleving (Treurniet, Happé).

Lecina en de volledige Dieuwertje Diekema. De dames, die nog serieuzer kunst dan onze hooggeleerden lieten horen (voordracht en solozang) zorgden er mede voor, dat de strenge d'Angremont tevreden kon zijn over het peil van de avond. Een paar luchtige nummers, één van de beul zelf, vulden verder de avond.

Ik heb me gehaast dit verslag te maken, omdat het dan misschien nog zo vroeg geplaatst kan worden, dat men er rekening mee kan houden voor de volgende zomervakantie. Want deze zomerschool is, dat zeg ik zonder overdrijving, de beste vakantie-week, die mijn vrouw en ik ooit gehad hebben. Het is een vrije-tijdsbesteding, die ik ieder van harte aanbeveel. Mijn dank aan degenen, die zo enorm veel tijd hebben moeten besteden aan de voorbereiding. Dat zijn, naast de heer d'Angremont, de leidster van het huishoudelijk deel Mevrouw Max-Nijman en voor het administratieve deel ir. De Boer. Tenminste officieel. Naar verluidt, heeft mevrouw de Boer blauwe vingers van alle brieven, die haar man verzonden heeft.

Lezers, de zomerschool is ideaal voor mensen, die hun vakantietijd willen besteden aan het opdoen van nieuwe indrukken. Voor hen, die met gelijkgezinden van alle leeftijdsgroepen samen tot beter begrip van elkaars standpunt wensen te komen. Het heeft mij verbaasd, dat zo'n frisse geest, als hier aanwezig was, mogelijk kon zijn. Ik wek bij deze ook vooral de jonge mensen op, een week zomerschool in hun vakantie op te nemen. Er zijn deelnemers, die al vijf jaar achtereenvolgens Doe als zij. Vlieg er eens uit met Socrates!!!

W. DOCTER

Verontschuldiging en wederwoord

In Mens en Wereld van 29 juni besprak ik het jubileumboek van *De Dageraad*, getiteld *Bevrijdend Denken*. Over de bijdrage van Mevr. Romein-Verschoor, *Zijn wij bestrijders van het geloof?* schreef ik o.a.: „Wat een gedachten roept dit stukje op bij de recensent. Wat immens jammer is het toch, dat een vrouw met zulke gaven, met zulke belangstelling en wijsheid het Humanistisch Verbond de rug heeft toegekeerd, omdat dit Verbond zich niet wil en kan binden aan een algemeen Marxistische ideologie, die nu juist zo verfoeilijk dogmatisch is, dat zij daarin eerder naast dan tegenover enkele kerken mag geplaatst worden. En daarom heet het Humanistisch Verbond dan conformistisch, o ironie.”

Mevrouw Romein schreef mij, dat het motief, waarom zij voor het lidmaatschap van het Humanistisch Verbond bedankt heeft, niets te maken heeft met het Marxisme, dus dat mijn voorstellingswijze onjuist is. Ik heb de kritiek van Mevr. Romein op het Humanistisch Verbond - een te grote mate van conformisme - verkeerd geïnterpreteerd en voor deze fout bied ik haar mijn welgemeende excuses aan.

Noordenbos heeft in *de Vrijdenker* van 13 juli de genoemde passus aangevat om mij ernstig en deels op schoolmeesterachtige deels op aartsvaderlijke manier de les te lezen over het conformisme. (Ik schijn nu eenmaal op hem te werken als een rode, neen rose of misschien wel witte lap op de stier en met argusogen zoekt hij in Mens en Wereld

schrift van mij, om de lezers van *de Vrijdenker* op de kritiek te kunnen trakteren.) Ik begriep uit zijn stuk dat ik het verwijt van conformisme, dat vele lezers van *de Vrijdenker* tegen het Humanistisch Verbond hebben, bijna geheel moet terugbrengen op het punt van ontwapening bewapening. Dat het Humanistisch Verbond zich, als organisatie, niet uitspreekt voor een integraal pacifisme, stempelt het tot een conformistische organisatie. Ik heb een andere opvatting omtrent conformisme en het gaat mij eenvoudig veel te ver om alles wat niet strookt met de gedachten van deze vorm van pacifisme conformistisch te noemen.

Ik ben geneigd - en Noordenbos prijst het in mij, dat ik van mijn hart geen moordkuil maak en onder dank ga ik daar dan ook mee door - hen, die zo menen, geen non-conformisten maar opposanten te noemen. De kritiek om de kritiek, de oppositie om de oppositie. Deze mensen wantrouwen een idee, een stroming, een beweging die vele aanhangers telt en werfkracht bezit al daarom, misschien wel juist daarom. Zij behoren tot een wonderlijke elite. Ik kan alleen maar zeggen dat mijn verantwoordelijkheidsbesef anders gericht is. Noordenbos en ik behoren blijkbaar tot in vele opzichten verschillende mensentypen. Maar Noordenbos, moeten de lezers van *de Vrijdenker* en van *Mens en Wereld* daar maar steeds over lezen? Ik meen van niet, maar als jij er anders over denkt moet ik wel steeds mijn best doen je te beantwoorden, zonder een moordkuil te maken, om je een plezier te doen.

H. BONGER

Motieven bij de automatisering

Automatisering is een fase in de historische ontwikkeling van de menselijke productieve arbeid. Een fase die voortvloeit uit operationele analyse en toenemende rationalisatie. Het produktieproces wordt tot in kleine onderdelen gedifferentieerd en verfijnd en al deze onderdelen worden weer nauwkeurig tot een functioneel geheel geïntegreerd. De produktie wordt massaler omdat alleen bij grote kwantiteiten van het produkt de kostbare mechanisering en automatisering lonend wordt. Bedrijven die rationeler werken en verder zijn gespecialiseerd staan gewoonlijk sterker in de concurrentiestrijd. Grotere bedrijven slokken kleinere op. Er is een toenemende accumulatie van kapitaal. Verwante bedrijven en bedrijfstakken worden meer en meer samengebondeld tot grote concerns. Er is een toenemende concentratie van bedrijfsvormen.

Accumulatie van kapitaal en concentratie van bedrijven betekenen tevens accumulatie en concentratie van ondernemersmacht. Aan de ene kant zijn accumulatie en concentratie noodzakelijke voorwaarden voor vérgaande automatisering van de industriële produktie. Aan de andere kant versterkt de automatisering op haar beurt de tendentie tot accumulatie en concentratie. Tegenover de geconcentreerde ondernemersmacht kunnen de arbeiders in het kapitalistische produktiestelsel niet anders dan zichzelf nog massaler organiseren; en ook hun geconcentreerde arbeidersmacht tegenover stellen. De fase van de automatisering volgt consequent op de fase van de mechanisering. Zoals de mechanisering in de industriële revolutie de klasstegenstellingen en klassesrijd verdiepte, zo heeft de automatisering de neiging deze klassesrijd nog verder te verdiepen.

Deze tendentie tot intensivering van de klassesrijd wordt echter in de praktijk *ten dele* gecompenseerd door verschillende factoren. Automatisering is een in de praktijk gerezen mogelijkheid, door operationeel denken en technische vindingrijkheid geschapen. Als *mogelijkheid* is ze misschien onbegreep. Maar de *beslissing* in de praktijk wordt bepaald enerzijds door sociaal-economische en historische omstandigheden en anderzijds door uiteenlopende, min of meer bewuste, menselijke *motieven*. Deze motieven zijn lang niet altijd van rationele aard.

Over de zuiver economische motieven hebben we reeds gesproken. Daar is het motief van de relatief zo groot mogelijke ondernemerswinst van de kant van de ondernemer, die bij hem de doorslag geeft tot de overgang naar automatisering. Daar zijn de motieven van relatief hogere lonen en betere arbeidsvoorwaarden, die bij de arbeider de doorslag kunnen geven de automatisering te verwelkomen, mits door wetelijk vastgelegde voorzieningen de nadelen en gevaren opgevangen kunnen worden. Maar juist die garanties tegen de gevaren en ontzettingen komen niet vanzelf. Ze zijn kostbaar, eisen offers die niet makkelijk worden gebracht, en worden uiterst moeizaam verkregen. De bestaande belangentegenstelling tussen ondernemer en arbeider, de botsing van economische motieven, de klassesrijd maken dat er hoogstens een uiterst labiel, uiterlijk evenwicht wordt bereikt dat voortdurend verschuift.

Deze neiging tot desintegratie wordt ten dele opgeheven door een verlangen naar *consolidatie*. Twee onderling totaal verschillende motieven stuwten in deze richting.

Een van de belangrijkste irrationele, minder bewuste motieven is het *motief van de oorlogsdreiging*. Men zal bij alle beschouwingen over de automatisering nooit uit het oog mogen verliezen, dat *de ontwikkeling van de automatisering in belangrijke mate door de oorlogseconomie is gestimuleerd*, zowel in de periode van werkelijke oorlog als nadien in de periode van koude oorlog en voortdurende oorlogsdreiging en -voorbereiding. De massale produktie van wapens, de koortsachtige technische research, de noodzaak om in de oorlogsjaren toen velen aan het front zaten het produktieapparaat met minder personeel in stand te houden, de eisen van de communicatie-techniek en daarmee gepaard de ontwikkeling van de elektronische industrie, onmisbaar voor besturingsmechanismen en automatisering, zijn maar enkele factoren die beslissend in deze richting hebben gewerkt. Standaard wapenuitrustingen en standaardmotoren kunnen bij uitstek massaal en automatisch worden geproduceerd. Dit gebeurt ook inderdaad in de Verenigde Staten van Amerika zowel als in de Sovjet Unie op grote schaal. Het is niet zonder betekenis dat juist in deze twee landen, die in een worsteling op leven en dood met elkaar gewikkeld zijn, de massale automatisering van het produktieproces zo ver gevorderd is. Daar worden verreweg de grootste bedragen uitgegeven voor technische research en wapenproduktie. In het 6e vijfjarenplan van de Sovjet Unie speelt de automatisering een centrale rol. Een speciaal ministerie is daarvoor ingesteld. Dit vijfjarenplan wordt uitgevoerd onder de leuze economisch de kapitalistische landen gelijk te komen of zelfs voorbij te streven.

Nergens is de geconcentreerde arbeidersmacht zo groot als in de Verenigde Staten van Amerika met zijn monsterverbond C.I.O.-A.F.L. Nergens duidelijker komt het beslissende motief van de oorlogsdreiging – passief en actief! – in het probleem van de automatisering tot uiting als in de redevoeringen van de vakbondsleider Walter P. Reuther. Zo sterk is de angstpsychose voor het communisme, dat de klassesrijd, die overigens fel en massaal wordt gevoerd, nog wordt overvleugeld door het beroep op nationale solidariteit en nationale samenwerking. Vakbondsleiders in de Verenigde Staten, in Engeland, in Nederland laten dit motief van de oorlogsdreiging zwaarder wegen dan het economische motief van de arbeiders die ze vertegenwoordigen. In moeilijke onderhandelingen met de ondernemers, waarbij regeringsinstanties regulerend en bemiddelend optreden en vanzelfsprekend de noodzaak van nationale solidariteit accentueren, trachten ze tot een compromis te komen, waarbij het klassebelang ondergeschikt wordt gemaakt aan een -reëel of vermeend – nationaal belang.

Automatisering verdiept de klassesrijd. Maar in het huidige tijdsgewricht wordt deze klasstegenstelling overschaduwd door een veel grotere tegenstelling tussen onverzoenlijke politieke machtsblokken. Deze wereldwijde politieke tegenstelling stimuleert duidelijk de automatisering van de industriële produktie. Maar omgekeerd *verscherpt de automatisering ook deze politieke tegenstelling, maakt de worsteling massaler, krampachtiger, rampzaliger*. De worsteling bereikt het niveau van de wereld-economie. Zelfs de „hulp aan onderontwikkelde

gebieden” wordt aan politieke doeleinden ondergeschikt gemaakt.

Het hierboven geschetste beeld is eenzijdig. Met opzet eenzijdig getekend, om deze éne zijde te belichten. Daartegenover staat gelukkig ook een andere zijde. De beslissing over de invoering van automatisering wordt namelijk ook beheerst door *ethische motieven*. Misschien is de praktische uitwerking van deze ethische motieven nog te gering. Maar ze bestaan en ze mogen niet onderschat worden. De historische ontwikkeling toont namelijk heel duidelijk een toenemende *humanisering van de menselijke arbeid*. Naast de technische kant van het arbeidsproces en de *produktiewijze* staan de menselijke waardering van de arbeid en de *produktieverhoudingen*. Men kan deze verhoudingen – maatschappelijke en menselijke verhoudingen – immers veranderen en humaniseren. Men kan het stelsel waarin de klassesrijd domineert omvormen – revolutionair of revisionistisch – tot een maatschappij waarin de klasstegenstellingen zijn opgeheven. In plaats van slaaf te zijn van de productieve arbeid en de massale produktie om winst, kan de mens leren de arbeid ondergeschikt te maken aan de zelf-ontplooiing en zelf-verwerkelijking. Automatisering is ook middel hiertoe. Automatisering kan, zoals we immers gezien hebben, de menselijke *autonomie* verhogen.

Het is zaak dat humanisten bij de bestudering van het probleem van de automatisering zich goed bewust worden van en nadruk leggen op de *ethische en humanistische motieven van de automatisering*. Waar automatisering grótere veiligheid, minder geestdodend en afmattend werk, doelmatiger arbeid betekent, dient er naar gestreefd te worden deze automatisering in te voeren ook wanneer in bepaalde gevallen het economische rendement er niet door verhoogd of zelfs verlaagd wordt. Ethische motieven moeten overwegen boven economische motieven.

Invoering van de automatisering kan allerlei maatschappelijk en psychologisch minder gewenste uitwerkingen hebben. Uit ethische overwegingen dient er naar gestreefd te worden door tijdige maatregelen deze minder gunstige uitwerkingen te voorkomen of tenminste zo goed mogelijk op te vangen. Het is een dooddoener om te beweren dat iedere technische vooruitgang alleen verkregen kan worden met offers. Die offers kunnen de waarde van de vooruitgang illusoir maken.

Het gaat om een afwegen van voordelen en nadelen. Automatisering betekent aan de ene kant grotere en doelmatigere produktie en aan de andere kant kortere werktijden en betere arbeidsomstandigheden. Men kan niet beide voordelen voor de volle honderd procent tegelijk verlangen. Maar ook hier moet de mens vooropgesteld worden.

Voor de humanist liggen hier nog vele problemen en vragen. Hij zal ze moeten benaderen met volledig begrip voor de technische en organisatorische details, maar vooral met voortdurende nadruk op de menselijke en ethische kanten van het probleem.

KWEE SWAN LIAT

Lezingen voor de Vara

8 september, 10 uur: Dr. H. Bongers over „De zinloze vraag naar de zin”.

15 september, 9.45 uur: Mr. dr. H. J. Roethof over „Wat dunkt u van de mens?”

IK denk er ZO over

Behandeling van patiënten in academische ziekenhuizen

Het gestelde in Mens en Wereld (van 18 mei) is mij niet ontvallen; het was een bewuste uiting van een gewetensconflict van een Nederlands staatsburger die zich op de wet beroept.

In academische ziekenhuizen worden patiënten – veelal ontkleed – op het college gedemonstreerd, ook op zaalvisites en stafbijeenkomsten; zij worden gebruikt als oefenobject voor studenten; als examenobject voor examinandi; zij worden uitwendig naakt gefotografeerd om deze foto's te gebruiken ter illustraties van publikaties of proefschriften; polikliniek-patiënten worden vastgehouden of opnieuw ontboden op collega's om te worden vertoond, ook kinderen en jongelieden.

Zij worden aan behandelingen onderworpen om uit hun lichamen materiaal weg te nemen voor proefnemingen zonder dat dit voor hun genezing zelf noodzakelijk is: zo worden zij gepuncteerd, zijn vrouwen gecuretiseerd zonder dat dit voor de diagnose en de genezing nodig was; moeten de vrouwen bevallen ten overstaan van een aantal studenten (en liggen sterven van schaamte).

Dit wordt in een aantal gevallen wel, het wordt in een aantal gevallen (meestal?) niet gevraagd: dan is het wederrechtelijke vrijheidsberoving, een vorm van tijdelijke slavernij, aantasting van de menselijke waardigheid, ontrekken van minderjarigen aan de wettige voogdij en schennis van de vrouwelijke eerbaarheid.

Het weerzinwekkende feit doet zich hierbij voor dat de patiënt(e) wordt geblinddoekt om hem/haar de schaamte minder ondraaglijk te maken.

Men wendt zich in goed vertrouwen tot een overheidsinstelling, i.c. een academisch ziekenhuis, soms als laatste redmiddel en ervaart dan deze dingen. Dit is des te erger omdat men zich als zieke in een staat van onmacht, in een dwangpositie bevindt, in welke positie men des te meer gerespecteerd dient te worden.

Dat dit regiem de consequentie van opname in een academisch ziekenhuis is, zou mogen zijn of zou moeten zijn is onaanvaardbaar. Men weet dit niet; het kan ook niet als consequentie worden opgelegd. Men weet – alleen vagelijk – dat van de ervaringen en uitkomsten van geneesmiddelen, behandelingen, operaties wordt geleerd en dat de ervaringen worden doorgegeven.

Dat de artsen voor de mensheid heilzaam werk verrichten houdt niet in dat wij hen onbeperkt over onze lichamen, onze persoonlijke en de geestelijke vrijheid, over de vrouwen moeten kunnen laten beschikken; hun werk moet evenmin overgewaardeerd worden; de boer, de bakker, de consulent voor land- en tuinbouw, de politiemann, de advocaat zijn dagelijks doende in aller belang. Evenmin is de „noodzaak” tot artsenopleiding een rechtvaardiging voor onrechtmatige daden. **PRIMAIR ZIJN DE HIER GENOEMDE WAARDEN.** De medische wetenschap dient deze *onvoorwaardelijk* te respecteren en met inachtneming van deze voorwaarden trachten vorderingen te bereiken.

(En ons moet niet direct de angst voor ziekte naar de keel grijpen en alles doen goedvinden)

A. W. LACOURT

(Op ons verzoek leverde dr. V. W. D. Schenk op deze ontboezeming van de heer Lacourt het hierna volgende commentaar. Red.).

Veel mensen blijken zich tot een Universiteitskliniek of polikliniek te wenden in de verwachting dat deze klinieken opgericht zijn als een soort hoogste beroep-instantie, waar iedereen recht heeft op behandeling door de allerknapste professoren. Dit is slechts ten dele juist. Zoals de naam het duidelijkst aangeeft is de universiteitskliniek een opleidingsinstituut voor artsen. Ook al is het geneeskundige heil van de patiënt ongetwijfeld nummer één, het pedagogisch doel is onomwonden nummer twee, terwijl wij allen verwachten dat deze klinieken proberen nieuwe methoden te ontwikkelen en toe te passen. Iedereen kan dus weten dat hij de modernste behandeling en het beste onderzoek in de academische ziekenhuizen kan krijgen, wanneer hij bereid is mee te werken aan de opleiding der artsen. Dat heeft zijn bezwaren; niemand kan dat ontkennen, maar er is in deze ziekenhuizen geen plaats voor patiënten, die hier niet volledig aan willen meewerken. Het is dwaas te verwachten dat de patiënt hierover eerst gevraagd of ingelicht zou moeten worden: natuurlijk wordt hij ook door studenten onderzocht, natuurlijk wordt zijn geval door de staf besproken, natuurlijk moet hij zich aan een zeer algemeen onderzoek onderwerpen, waar ook wel eens iets onderzocht wordt, waarover algemene en grote ervaring wetenschappelijk nodig is. Wil men dit niet, welaan dan moet men geen opname aanvragen in een academisch ziekenhuis, eventueel opname in een academisch ziekenhuis weigeren. Men derft dan het hooggeleerde onderzoek, maar kan in een gewoon ziekenhuis ook op voortreffelijke wijze onderzocht en behandeld worden. (persoonlijk zou ik de onaangenaamheden van het onderzoek door velen en het mee moeten doen aan het onderwijs graag

MENS EN WERELD

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: dr. H. Bonger.

Redactiesecretaris: H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam, Telefoon: 80641.

Administratie, abonnementen en advertenties: Oudegracht 152, Utrecht. Telefoon: 10163. Postgiro 304960, t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht.

Advertentietarieven op aanvraag. Kleine advertenties: f 0,20 per woord. Abonnementsprijs: voor leden van het Humanistisch Verbond f 3,50 p. jaar, voor niet-leden f 6,—. Buitenland f 6,50. Losse nummers: f 0,25.

over hebben voor een hooggeleerd onderzoek en behandeling, althans bij een aantal hoogleraren!)

Hiermee vervalt 90% van de bezwaren van de heer Lacourt. Rest de kwestie van de naaktheid. Ik ben het met hem eens dat zusters en hele – en – halve doktoren soms vergeten dat het voor sommige patiënten ontzettend is naakt op een bed te liggen. Zij zijn zo gewoon de mens los van zijn kleren te zien dat zij er eenvoudig niet aan denken dat er mannen en vrouwen met onkuisheidsidealen zijn, die daar niet tegen kunnen.

Er zijn ook grove, ruwe figuren, doch die komen ook in gewone ziekenhuizen voor. Mijn hoogleraren in Utrecht wezen er altijd weer op dat men de schaamtegevoelens van zijn patiënten moet ontzien, vooral in ons calvinistische „kuis” land, maar men kan nu eenmaal geen onderwijs geven aan studenten wanneer men b.v. bij de bevalling, de hele geschiedenis onder lakens laat geschieden! Wie overigens zijn lichaam niet onvoorwaardelijk toevertrouwt aan de dokter, die hem behandelt, projecteert zijn eigen onbehoorlijke gedachten maar al te duidelijk. Het argument dat men ook vaak bij anti-vivisectie-mensen tegen komt wordt ook nu herhaald: er wordt geëxperimenteerd. Inderdaad, de medicus probeert verder te komen met zijn inzichten. Onverantwoordelijk geëxperimenteer op patiënten is mij hier in ons land vrijwel nooit ter ore gekomen. Het enige geval dat ik mij herinner was in een niet-academisch ziekenhuis, waar een specialist, alleen, zonder studenten proeven nam.

In het academisch ziekenhuis kijkt de hele faculteit op de vingers van de specialisten: de beste rem en kritiek, die mogelijk is.

V. W. D. SCHENK.

Humanistische Stichting

Socrates

Oudegracht 152, Utrecht

Landdag 13 oktober

De najaarslanddag die de Stichting Socrates dit jaar op 13 oktober organiseert in de gebouwen van de Internationale School voor Wijsbegeerte te Amersfoort zal als onderwerp hebben:

Kosten: f 4,50 inclusief lunch (f 2,50 zonder lunch). Voor donateurs en contribuanten resp. f 2,50 en f 0,50. Aanmelden of inlichtingen Secretariaat Socrates, Oudegracht 152, Utrecht.

Kunst — Kritiek — Moraal

Spreker: Prof. Dr. G. Stuiveling – Voorzitter: Prof. Dr. L. G. van der Wal

De kerkelijken zorgen voor hun wezen door
het instandhouden van weeshuizen etc.
Buiten-kerkelijken zorgen voor hun wezen
door zich aan te sluiten bij de

WEEZENKAS

Vereniging op de grondslag
van het beginsel:

„Opvoeding zonder geloofsdogma”

Inlichtingen omtrent het lidmaatschap
bij de Secretaris W. DE HAAS,
Adm. de Ruyterweg 234, Amsterdam-W

CREMATIE

*Heeft U reeds een
codicil geschreven?
Wacht niet tot het
te laat is.
Op verzoek worden
codicil-formulieren
gaarne toegezonden.*

VERENIGING
VOOR FACULTATIEVE
LIJKVERBRANDING

Riouwstraat 186, 's-Gravenhage
Telefoon K 1700-554797

Indien U zich in de rijen
der humanisten heeft geschaard en
bovendien lid is van de P.v.d.A.

sluit U dan aan bij de

**HUMANISTISCHE
WERKGEMEENSCHAP**

in de Partij van de Arbeid!

Vraagt U eens een proefnummer
van ons maandblad
„VERNIEUWING”

Het secretariaat der H.W.G.,
Haagweg 210, Leiden,
verstreckt U gaarne inlichtingen

Adresveranderingen

U kunt de administratie veel werk be-
sparen, door bij verhuizing tijdig uw
adreswijziging op te geven aan het Cen-
traal Bureau Humanistisch Verbond,
Oudegracht 152, Utrecht.

Leden-abonnees in AMSTERDAM
kunnen hun adresverandering opgeven
aan de Ledenadministratie Amsterdam,
Rooseveltlaan 143 II, Amsterdam-Z.

STUDENT

VRAAGT KAMER IN DELFT

Brieven onder no. sept. 1 bur. v. d. blad

HONING

Prima rijpe onverhitte Klaverhoning van
eigen bijenstand
2½ kg f 9.75; 5 kg f 18.-; 6 kg f 21.-
incl. emmertje en franco huis.
ATZE DIJKSTRA, imker
Appelscha (Fr.)

AURORA verkoopt zekerheid voor Uw gezin

Waarom zoudt U niet eens praten met één
van onze vertegenwoordigers?

Een telefoontje of een briefje aan
onderstaand adres is voldoende.

N.V. Levensverzekering-Maatschappij

AURORA (opgericht 1887)

Amsterdam - Herengracht 62 - Telefoon 47006-42878

NEDERLANDSE WERKGEMEENSCHAP VOOR INDIVIDUALPSYCHOLOGIE

Leergang Individualpsychologie

2-jaarlijkse cursus te AMSTERDAM op maandagavonden, die een grondslag legt tot
het begrijpen en oplossen van conflicten en moeilijkheden in de dagelijkse omgang
met kinderen en volwassenen, in huis, school en bedrijf.

Aanvang der cursus 16 september 1957 om 19 uur

Opgave en nadere inlichtingen bij het secretariaat:
Wessel Gansfortstraat 21, Amsterdam-W., tel. 020.133348

Twee belangrijke

uitgaven

van het

Humanistisch Verbond

Humanisme en Rede

Inhoud:

J. P. VAN PRAAG

T. T. TEN HAVE

ALBERT DAAN

LIBBE VAN DER WAL

H. J. BLACKHAM

H. BONGER

Inleiding

Rationeel humanisme

Het begrip rede

De draagkracht van de rede

De toets der rede

Verdraagzaamheid en rede

Prijs f 2,25

Modern Humanisme

door Dr. J. P. VAN PRAAG

Overdruk uit Scientia, deel I, hoofdstuk III

Prijs f 1,75

Deze uitgaven kunt U bestellen door storting of overschrijving van de verschuldigde kosten
op girorekening 30.49.60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, tel. 10163

Adverteer in „Mens en Wereld”

Tarieven op aanvraag — Kleine advertenties: f 0,20 per woord
Administratie Humanistisch Verbond - Oudegracht 152, Utrecht - Tel. 030-10163